

megtudja: mit tett a magyar kritika 1970-ig az adott témakör feltárásában, melyek a fehér foltok, hol lehet új vonatkozások után kutatni; s ez sem érdektelen: mit nem érdemes másodszor is felfedezni!... Ha úgy tetszik: e lehetőséget akár vératömlesztéshez is hasonlíthatjuk, amely ismeretömegeket mozgatva adhat ösztönzést a jelennek és a jövőnek.

S ezzel kapcsolatban talán az sem haszontalan, ha emlékeztetünk a magyar bibliográfia-ügy jeles képviselőjének, Szentmihályi Jánosnak a meghatározására: a jó (a szelektált, a lényegyet kiemelő, az áttekinthetően szerkesztett) bibliográfia egyben tudományos műszer is, amely megmutatja az előttünk álló utakat és lehetőségeket. S tanúsíthatom: Szentmihályi János ilyen műszernek tartotta a sorozat megismert köteteit.

Végül hivatkozhatunk a könyvtárak eddigi tapasztalataira. Mindenhonnan az a visszajelzés hallható, hogy a sorozat iránt folyamatos az igény, egyes köteteket már rongyosra koptattak; az utolsó előtti kötetből pedig második kiadást követel a közérdeklődés.

Nem szeretném azonban, ha sorozatszáró írásom valamiféle eufóriába torkollana. Az irodalomtörténeti bibliográfia folytatását illetően egyre rosszabb hírek járnak. Az Országos Széchényi Könyvtár ugyan vállalta egy ideig Kozocsa Sándor évi összesítéseinek folytatását. Az ügy továbbvitelére egész osztályt állított fel, s lassuló ütemben ugyan, de időben egészen az 1988. évi kritikai termés bemutatásáig jutott. Majd egy főigazgatói döntés az egész vállalkozást megszüntette, feltehetően a „profilisztítás” jegyében.

Reményeink szerint az irodalomtörténeti szakbibliográfiának mégis lesz folytatása! A kutatás, az oktatás, a médiák, de az irodalomtörténet, az irodalomkritika iránt érdeklődők tágabb köre sem nélkülözheti hosszú távon a szakirodalmi tájékoztatást. Ennek érdekében – ismereteink szerint – az OSzK még megjelenteti az 1989-es és az 1990-es évek anyagát magába foglaló köteteket, amelyeknek befejező munkálatai igen előrehaladott állapotban szakadtak meg a fent említett döntések következtében. Ezt követően az MTA Irodalomtudományi Intézet bibliográfusi gárdája – amennyiben a jövőre nézve biztosítottak lesznek a feldolgozó és szerkesztő munkálatok anyagi feltételei – megbízást kapott az 1991–1995, illetve az 1996–2000. évi periódusokat magába foglaló két, ún. kumulációs kötet elkészítésére.

Ha ez a terv megvalósul, talán nyugodtabb lelkiismerettel mondhatjuk Dávid Gyula, az erdélyi Kriterion kolozsvári főszerkesztőjének szavait idézve a múlt dokumentálásával kapcsolatban: „Hagyjunk valamit az utánunk jövőknek is!”

Az új évezred számítógépes technikai vívmányai, az internet világot behálózó információs lehetőségei nyilvánvalóan forradalmasítani fogják az ilyen és hasonló retrospektív és kurrens szakbibliográfiai elkészítést, a CD ROM-ok a nagyfokú publicitást, de ezek mögött továbbra is ott kell látnunk a 21. század szorgos bibliográfusait, akik munkája nélkül mindezek nem valósulhatnának meg.

BOTKA FERENC

Kner Erzsébet. Ez év február 26-án Chicagóban, életének 101. évében elhunyt Kner Erzsébet, századunk egyik kiemelkedő magyar könyvkötésze. Halálával a ma már legendás hírű gyomai Kner-dinasztia második generációjának utolsó tagja távozott el.

A két világháború közötti Budapest iparművész köreiből jól ismert Kner Erzsébet 1897-ben született, a neves nyomdaalapító, Kner Izidor ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot. Fiú testvéreivel ellentétben őt nem a nyomdász-könyves pályára szánták, ám a család életében a nyomdának, a könyveknek, a mesterségbeli kvalitásnak olyannyira központi szerepe volt, hogy aki huzamosabb ideig ebben a közegben élt, az észrevétlenül közel került a nyomtatott betű és a

szép könyvek világához. Az egymásra rakódó s egymást erősítő hatások Kner Erzsébet pályáját is kijelölték: amikor az érettségi után – a századelő függetlenségre törő női szerepmintáját követve – önállóságot és kreatív tevékenységet adó munkát keresett, magától értetődően apja, nagyapja, dédapja mesterségét, a könyvkötészetet választotta.

Kner Izidor támogatta leánya merész terveit, de a maga szigorú módján ki is jelölte a tanulás kereteit. „...tudnod kell – mondotta Erzsébetnek –, hogy ez nehéz mesterség, nem könnyű megtanulni, de addig semmiféle művészkedést nem engedek meg, amíg nem fogsz tudni egy egyszerű vászonkötést tökéletesen megcsinálni.” Kner Erzsébet az atyai intencióknak megfelelően beállt inasnak a családi vállalathoz és egy éven keresztül tanulta a könyvkötészet technikai részét; mellesleg a gyomai nyomda kötészetében olyan munkakultúrával ismerkedett meg, amely későbbi sikereinek egyik kulcsa lett. Amikor eljutott oda, hogy az a bizonyos vászonkötés már tökéletesen sikerült, újabb fordulóponthoz érkezett: „...amint kezdtem előrehaladni a mesterségben – írta egyik visszaemlékezésében –, rájöttem, hogy az egész tudomány nem fog sokat jelenteni számomra, ha nem leszek képes az általam készített kötéseket magam megtervezni.” A család Erzsébet szakma iránti elkötelezettségét látva úgy döntött, hogy kiküldik őt Lipcsébe, a grafikai és nyomdászati akadámiára.

1923 tavaszán érkezett meg a német nyomdászat központjába, s mindjárt az egyik legnevesebb német könyvművész, Hugo Steiner-Prag mesterosztályába került. Steiner-Prag, a Német Könyvművészek Egyesületének elnöke, különös gonddal vezette be hallgatóit a tervezés és a kötéskompozíció kialakításának titkaiba, s közben módszeresen megismertette diákjaival a könyvkötészet sok évszázados formakincsét. Az adott pillanatban még nagyobb hatással volt Kner Erzsébetre a jelen könyvművészete. „Ekkor láttam életemben először – írta néhány évtizeddel később – modern stílusban készített kötéseket, ami reveláció volt számomra. Láttam, mit lehet a legegyszerűbb eszközökkel, pár vonal célszerű alkalmazásával elérni. A tabuk is érvénytelenekké váltak. A vonalak bekeretezés nélkül, szabadon futottak ki a táblák széléről, a szimmetria sem volt parancsoló szükség többé. Az új nyelvet mindjárt megértettem, sőt mindjárt beszélni is tudtam rajta.” A modern stílus elsősorban a Bauhaus szellemiségét tükröző kötéseket jelentette. Kner Erzsébet nem szegődött ugyan a Bauhaus-irányzat követőjévé, de a mozgalommal való találkozás mégis nagyon fontos volt, mert a klasszikus formakincs megismerésével párhuzamosan megélhette a hagyományos formákkal való szakítás élményét is. A kötéstervezésben való előrehaladás mellett az akadémia piacra dolgozó tanműhelyében technikai repertoárját is alaposan kiszélesíthette a Németországban töltött egy esztendő alatt.

Lipcséből hazatérve, 1924 őszén a család segítségével önálló kis műhelyt nyitott Budapesten. A vállalkozás megindításakor a hazai könyvkötészet minden téren válságos helyzetben volt. A nagy példányszámmal dolgozó gépi kötészetek egyelőre még sem technológiai, sem formai téren nem találták meg ipar és művészet korábbi harmóniáját. A hagyományos módon dolgozó kézi kötészetekben pedig – éppen a gépi kötészetekkel folytatott árverseny miatt – már jóvátehetetlenül megbomlott a mesterség és művészet évszázadok alatt kialakult összhangja. Ebben a szituációban Kner Erzsébet, bátyja, Imre tanácsait követve úgy döntött, hogy nem az árak leszorításával, hanem az igazi minőséggel fog versenyezni. „E sorok írója – olvashatjuk első katalógusában megjelent, teoretikusan is megalapozott programjában – azt tűzte ki céljául, hogy az igazi kézi kötéstechnika és a régi eredeti díszítési technikák felhasználásával megkísérli a régi, hazánkban is gyönyörűen virágzott könyvkötő tradíció felelevenítését. Műhelyem boldogulását nem a minden áron való versenyben keresi, hanem a nemes tradíciók ápolásában, a kifogástalan minőség, az egyéni, művészi formai megoldás feltételek biztosításában.”

Kner Erzsébet azok közé az iparművészek közé tartozott, akik a mesterségbéli hagyományok felé fordulva keresték a technika és a forma új harmóniáját. Ám a múlt csak ihletforrást és elsősorban

mércét jelentett számára. A húszas években készült könyvkötései még közel voltak a reneszánsz és barokk előképekhez, de két-három év alatt megtalálta a maga egyéni stílusát. Kötései az évek múlásával mind egyszerűbbekké váltak, vonalakkal, keretekkel, takarékosan használt ornamensekkel díszítette könyveit, s így még jobban érvényesült a nemes anyagok szépsége. Az 1931-es párizsi nemzetközi könyvművészeti kiállításon bemutatott köteteiről szólva a londoni *The Times* azt emelte ki, hogy Kner Erzsébet kötései egyszerűségük miatt látszanak a legszebbeknek.

Az Alkotmány utcai könyvkötészet hamar megtalálta a maga közönségét, a bibliofil gyűjtők, a szép könyvek barátai szívesen dolgoztattak Kner Erzsébettel, akit a húszas évek végén már a legjobb fővárosi kézműves iparművészek között tartottak számon. A harmincas években bővült a kis műhely profilja, Kner Erzsébet megpróbálkozott a gépi kötéssel is. A kézi könyvkötéseknél változatlanul a hagyományos eljárásokat és anyagokat alkalmazta, de kisebb példányszámú, bibliofil kiadványoknál a modern technika adta lehetőségeket is használta, s egyike lett a gépi könyvkötészeti technológiához illeszkedő új formakultúra megteremtőinek.

Kner Erzsébet műhelyével együtt átvészelte a háború éveit, az üldöztetés időszakát, ám 1948 felé újra válaszút elé került. Döntenie kellett, hogy a rohamosan közeledő államosítás után feladja-e korábbi létformáját, az önállóságot, avagy követi az 1940-ben az Egyesült Államokba települt öccsét, s megpróbálja ötven évesen újra kezdeni életét új, idegen környezetben. 1949-ben hosszas vívódás után nekivágott az ismeretlennek. Bár Albert öccse Chicagóból azt írta neki, hogy „az a nagyobb hazardírozás, ha otthon maradsz”, ám a kivándorlás is nagyon nehéz útnak bizonyult. Amerikába érkezése után úgy érezte, sohasem szokja meg az új világot, s néhány hónap eltelte után hazatelepülési kérelmet adott be. Ugyan kivándorlásakor magyar állampolgárságáról nem mondott le, de az akkori magyar hatóságok nem engedélyezték visszatelepülését. Mint életének oly sok nehéz pillanatában, ezúttal is a munkában talált vigaszt. Az egyik, Kner Erzsébet kvalitásait jól ismerő chicagói könyvtártól olyan munkát kapott, amelyről a leghivatottabb könyvkötők is csak álmodnak: az ősnymtatványok gyűjtésére specializálódott Newberry Könyvtár megbízta kötés nélküli, illetve megrongálódott kötésű inkunábulumainak újrakötésével. A közel egy évig tartó munka nagy erkölcsi sikert hozott, s a honoráriuma fedezte egy, a budapestihez hasonló műhely felállítását.

Kner Erzsébet chicagói műhelye 1952-től 1982-ig működött, elsősorban a bibliofil kiadóknak, gyűjtőknek, könyvtáraknak, igényes reklámügynökségeknek dolgozott. Amerikában az évszázados mesterségbeli hagyományokat ismerő, ugyanakkor a modern irányzatok iránt fogékony európai iparművészek között tartották számon. 85 éves korában vonult vissza az aktív munkától.

A hetvenes évektől fogva gyakran haza látogatott, s 1987-ben sor került az igazi hazatalálásra is: 90. születésnapján Haiman György kezdeményezésére az Országos Széchényi Könyvtárban reprezentatív életműkiállítás keretében mutatták be hat évtizedes könyvkötői pályafutásának legfontosabb állomásait. A komoly visszhangot kiváltó kiállítás egy már félig-meddig elfeledett jelentős életmű új recepciójának első lépése volt. Kner Erzsébet számára pedig elégtételt és megnyugvást adott: „...ilyen szép kiállítást még életemben nem láttam... Soha saját könyveimet még ilyen szépek nem láttam” – mondta meghatottan a kiállítás megnyitóján.

Az első nagy bemutatkozás után az életmű széles körben való megismertetéséért legtöbbet a gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum tette: a Kner-hagyományokat ápoló intézmény gyűjti s alkalmanként az érdeklődők elé tárja Kner Erzsébet munkáit; emellett 100. születésnapjára egy róla szóló biográfiát is megjelenített. Kner Erzsébet végelesen távozott, de ma már bízhatunk abban, hogy életműve a magyar könyvművészet élő hagyományának része lesz.